

[1–2020]

history – theory – criticism

dějiny–teorie–kritika

[1–2020]

Fakulta
humanitních
studií UK

Faculty
of Humanities,
Charles University

Obsah | Contents

1. Studie a eseje | Studies and Essays

Editorial 7

MARIE-ELIZABETH DUCREUX – Early Modern Mobilities and People on the Move: An Epistemological Challenge
Raně novověké mobility a lidé v pohybu: epistemologická výzva 9

VLADIMÍR URBÁNEK – Transfer vědění, nebo rétorika exilu? Pobělohorští exulanti a jejich sebe prezentace v písemnostech Hartlibova okruhu
Transfer of Knowledge or Rhetoric of Exile? Bohemian Exiles and their Self-Representation in the Hartlib Papers 36

RADMILA PRCHAL PAVLÍČKOVÁ – Textové praxe Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezručic mezi rodinnou pamětí, kulturním překladem a exulantskou každodenností
The Textual Practices of Jan Jiří Harant of Polžice and Bezručice Between Family Memory, Cultural Translation and Exile Everydayness 54

2. Diskuse a rozepře | Discussions and Disputes

Editorial 99

SAMUEL TRIZULJAK – Klérofašizmus, alebo prezentizmus?
Clerical Fascism or Presentism? 101

MILOSLAV SZABÓ – Kritická diskusia, alebo apológia?
A Critical Discussion or Apology? 112

3. Recenze a reflexe | Reviews and Reflections

LIESBETH CORENS – Confessional Mobility and English Catholics in Counter-Reformation Europe (Veronika Čapská) 139

MAREN LORENZ – Menschenzucht. Frühe Ideen und Strategien 1500–1870 (Michal Šimůnek) 142

JAKUB RÁKOSNÍK, MATĚJ SPURNÝ, JIŘÍ ŠTAIF – Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimity v letech 1848–1989 (Pavel Kladiwa)	145
SARAH LEMMEN – Tschechen auf Reisen: Repräsentationen der außer-europäischen Welt und nationale Identität in Ostmitteleuropa 1890–1938 (Filip Herza)	150
JAROMÍR MRŇKA – Limity lidskosti: Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946 (Jakub Novotný)	153
KATEŘINA LIŠKOVÁ – Sexual Liberation, Socialist Style. Communist Czechoslovakia and the Science of Desire, 1945–1989 (Jan Seidl)	157
EVA HAHNOVÁ – Češi o Čechách. Dnešní spory o dějiny (Veronika Středová)	166
Editorial Note	175
Upozornění redakce	177

JAKUB RÁKOSNÍK – MATĚJ SPURNÝ – JIŘÍ ŠTAIF, *Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimacy v letech 1848–1989,*

Praha 2018, Argo, 396 s., ISBN 978-80-257-2518-4

Z pera členů Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy vzešla vskutku pozoruhodná publikace. Základem jejího úspěchu odrážejícího se mimo jiné i v její čtivosti je postup, kdy je na moderní české dějiny nazíráno optikou zlomových mezníků. Ty ale nejsou pojímány jako neprostupná zeď, kde na jedné straně něco zcela končí a na straně druhé něco kvalitativně zcela nového začíná. Proto na tyto „zlomy“ nahlížíjí jako na vyvrcholení určité společenské nespokojenosti, kdy „nové“ uspořádání nemůže být z logiky věci tak diskontinuitní, jak to vypadá z pohledu politických dějin, neboť reaguje už na předtím existující společenská pnutí, a je tedy víceméně v souladu s představami nemalé části společnosti. Nutno ještě podotknout, že mezi vybranými mezníky nefiguruje okupace roku 1939, kdy se jednalo o kvalitativně jinou situaci – zásah zvnějšku, z pohledu naprosté většiny obyvatelstva nenáviděný (podobně není vybrán rok 1968, resp. je, ale kvůli pražskému jaru a ne kvůli srpnové okupaci).

Tento zcela legitimní pohled vděčí za svůj zrod faktu, že autoři jsou historiky sociálních dějin, a Jakub Rákosník navíc i právník; sociální a právní dějiny vidí tektonická pnutí a zlomy v jiných souvislostech a částečně i v jiných momentech než klasické politické dějiny. Autoři vybrali celkem šest milníků. Čtyři z nich jsou zcela tradiční: 1848, 1918, 1968 a 1989. Další dva na první pohled nikoli: 1930 a 1945. Jak vyplývá z textu níže, i jejich výběr je zcela adekvátní a vyplývá ze skutečnosti, že autoři vnímají krize jako východisko historické změny, moment, kdy je zpochybněna legitimita dosavadního uspořádání. Milníky, byť je v názvu kapitol ukotvují k jedinému letopočtu, se de facto vztahují spíše k delšímu období minimálně pár let, protože procesy se, na rozdíl od politických převratů, neodehrají ze dne na den.

Jak konstatuje výstižný úvod, v těchto (dodávám několikaměsíčních či několikaletých) přelomových obdobích se řetězí silné signály tlaku na společenskou změnu, je oslaben společenský konsenzus a legitimita. Dosavadní systém přestává významné (či alespoň ne nevýznamné) části společnosti vyhovovat, začíná být považován za neúnosný, uvažuje se nad tím, jak má být společnost organizována jinak. Toto platí pro moderní dobu, kdy se veřejné mínění stává důležitým legitimizačním faktorem a státní moc na něj musí citlivě reagovat. Proto autoři používají termín „moderní krize“.

Ke čtení kapitol k mezníkům 1848, 1918 a 1989 může lépe přistoupit i čtenář se základní erudicí, další kapitoly mi přišly čtenářsky náročnější, neboť nekladou takový důraz na to, aby ve výkladu obsáhly i jistý základní přehled všeho podstatného, a čtenáři ve větší míře rovnou předkládají nové pohledy a souvislosti.

První kapitola (*Revoluce 1848–1849 jako dramatický tlak na společenskou změnu*) poukazuje na velkou roztržičnost zájmů jednotlivých skupinových aktérů revoluce, což se ukázalo být základním kamenem úrazu, neboť obtížně nacházeli širší konsenzus. Stabilizační rovnováha porevoluční společnosti je hodnocena jako dosti vratká, neboť systém je založen na „odstavení“ některých skupin a jejich požadavků. Ty se pak po vynuceném umožnění veřejné aktivity v roce 1860 opět vrací do hry.

Jen do jisté míry se ztotožňuji s konstatováním v závěru (na s. 301), že bachovský režim musel otevřít prostor pro ústavní éru proto, že nebyl schopen nalézt dostatečnou legitimizační bázi. Je pravdou, že hlavně velkoburžoazie, která byla na počátku bachovské éry spokojena hlavně s tím, že už byl klid, nehrozil atak na majetek ze strany dolních vrstev a vláda byla ekonomicky reformní, začala později pocítovat jako stále palčivější problém ztrátu obecní autonomie a parlamentarismu, jenž by „odměnil“ ekonomický úspěch buržoazie politickým postavením. Po mém soudu však nemohl režim v bodě zlomu 1859/1860 sáhnout k represí hlavně z toho důvodu, že hospodářsky de facto zbankrotoval a bankéři v čele s Rothschildy viděli v ústavním režimu nutnou záruku návratnosti dalších půjček. Důležitým postřehem (s. 68–69) je častá personální kontinuita – významní aktéři revoluce 1848 se v 60. letech vrátili do politiky. Ke generační obměně došlo až v 70.–80. letech – nastoupili noví aktéři, kteří se už necítili spjati s dědictvím revoluce.

V případě druhého milníku (*První světová válka v českých zemích jako společenská krize*) byla společenská soudržnost ještě silněji než v případě roku 1848 oslabena materiální bídou. Ta byla navíc nesena s o to větší nelibostí, že už jí společnost odvykla, protože od konce 19. století je s rostoucím blahobytem vysledovatelný moderní konzumerismus i u části dělnických vrstev. Společnost již byla rovněž zjevně navyklá na „občanskost“ a politickou a národní represí vnímala značně negativně.

Velmi mne oslovil postřeh, že před vznikem samostatného státu česká politika instrumentálně využívala lidový sociální radikalismus, protože oslaboval státní moc, kdežto po vzniku státu přestal být mocensky užitečným prostředkem (s. 125). Dílčí kompromisní reformy postupně, i v ekonomicky nesnadných prvních poválečných letech, redukovaly počet radikálů, až si mezitím už stabilizovaný režim dovolil tvrdý zásah vůči radikální levici v prosinci 1920 (s. 124).

Název třetí kapitoly je zcela výstižný pro její obsah: *1930: Hledání post-liberálního řádu. Význam alternativních periodizací meziválečného období*. Možná se naskytá otázka (byť se nejedná o nic zásadně důležitého), proč byl zvolen až – anebo v jiném nazírání už – rok 1930. Symbolickým okamžikem začátku krize je krach na burze v říjnu 1929, průlomovým z hlediska dopadu krize (propad zaměstnanosti a průmyslové výroby) v českých zemích je nejdříve rok 1931, nejmarkantněji však až rok 1932.

Buď jak buď, takto zvolený mezník umožňuje úplně jiný interpretační rámec pro hodnocení první republiky, protože její většinové vnímání z dnešního pohledu je nekriticky kladné. Navíc, jak kapitola dokládá, krize 30. let nebyla jen hospodářská, ale i společenská, což mělo závažné dopady na atmosféru a společenské uspořádání za druhé a třetí republiky a vlastně i po únoru 1948. Vzpomínky na ekonomickou katastrofu přičítané liberálnímu hospodářství vytvořily silný konsenzus v odmítání první republiky (s. 158), takže dobové vnímání nekoresponduje s dnešním (s. 166).

Za zásadní považují tyto postřehy: hranice mezi (sovětským) socialismem, fašismem a keynesiánstvím nebyly ve 30. letech zdaleka tak jasně vedené jako dnes. Všechny měly na programu mobilizaci, kolektivismus a etatismus (s. 130). Liberální uspořádání společnosti (míněno je ekonomický, ne politický liberalismus), ke kterému se státy po první světové válce vrátily, se Velkou krizí zdiskreditovalo. Proti němu byla stavěna vize integrace kolektivu, plánování a státního intervencionismu (s. 134, 136).

Zásadní přínos 4. kapitoly (*1945: rekonstrukce státu a společnosti na pilířích nacionalismu a socialismu*) spočívá ve zdůrazňování styčných bodů s předválečným vývojem. Existenci významných kontinuit mezi druhou republikou, protektórátem a třetí republikou vidí v pokračování globální krize společenského uspořádání na principech klasického liberalismu. Značnou část legitimacy už ztrácí i liberální demokracie jako taková, čili nejen ekonomický liberalismus, k čemuž ještě v prostředí českých zemí graduje (od poloviny 30. let) i česko-německý antagonismus (s. 167–171).

Třetí republika tak navazuje na druhou republiku v úsilí o sociální zajištění (administrativní řízení pracovního trhu, proměnu povahy pracovního poměru) a kohezi národa, v sociální nivelizaci (zvýhodňování dělnických mezd) a restrikci partajničení (s. 202–204). Souhlasím s postřehem, že dnešní připomínání divoké retribuice, odsunu, znárodnování či politických procesů nedokáže odhalit, jaké obecné podmínky vytvářely podhoubí pro takové jednání (s. 206). Naopak trochu zavádějící mi přijde tvrzení, že KSČ mohla pár let po únoru 1948, kvůli mocenskému postavení legitimizovanému přesvědčením velké části společnosti, sáhnout i k emancipaci zbylých Němců (s. 209). Toto tvrzení opomíjí důležitý

fakt – KSČ totiž umožnila zbylým Němcům získat občanství (a polovině z nich, která ho nechtěla, ho vlastně vnutila), avšak nezrušila zákaz německých škol, spolků a užívání němčiny při styku s úřady. Spojníkem jdoucím přes rok 1938 i 1945 byly představy o národním státu, stabilitě a sociální spravedlnosti.

Předposlední kapitola (1968: *Mezi diktaturou, technokracií a demokracií*) je uvozena impulzy vzešlými od expertů, spisovatelů i reformního křídla KSČ. Je připomenut mimo jiné autor *Civilizace na rozcestí* Radovan Richta, vznik Sociologického ústavu ČSAV, IV. sjezd čs. spisovatelů, Mlynářův tým a Akční program KSČ.

Srpnová invaze a vynucená změna neznamenalá úplnou diskontinuitu s koncem 50. let a 60. léty, což dokazuje například pokračující společenská citlivost vůči přílišnému násilí. Důležitým rysem normalizačního režimu bylo proto jen velmi selektivní uplatňování politické perzekuce v rámci tzv. socialistické zákonitosti. Na rozdíl od 50. let není společnost stranou mobilizována, ale de facto je vyzývána ke klidu, nerušené práci, individualistickému konzumu v soukromí chat a osobních automobilů.

Jak ukázala 80. léta (1989: *Krise a rozklad socialistické modernity!*), právě rostoucí nároky občana-konzumenta se staly jedním ze základních kamenů úrazu, kvůli nimž režim ztratil podporu. Kapitola věrohodně dokumentuje, jak po určitých úspěších normalizační politiky 70. let (ve zdravotnictví, vzdělávání či bydlení) nastala stagnace a poté výrazně rostla nespokojenost s nedostatečným výběrem zboží a jeho nízkou kvalitou (s. 256, 261). Přesvědčivý mi připadá výklad příčin nemohoucnosti režimních špiček v posledních letech před tzv. sametovou revolucí – vedení KSČ se od počátku 70. let příliš neměnilo (personálně a už vůbec ne ideově), chtělo držet nastavený kurz a bylo zvyklé na jednoznačné direktivy z Moskvy (s. 280). Politická nehybnost a neschopnost se zřetězila s ekonomickými a ekologickými problémy a nespokojeností konzumentů. Pouze nejsem přesvědčen o obecné platnosti tvrzení, že reálné mzdy vyspělých ekonomik Západu mezi léty 1970–1988 výrazně rostly (s. 262). Konkrétně v USA už dělnické reálné mzdy nerostou od ropné krize 70. let.

Zvlášť oceňuji odvahu potřebnou k otevřenému vyjádření názoru, že chartisty nemusel v 70. a 80. letech běžný občan příliš chápat (s. 293). S tímto názorem plně souhlasím – běžné každodenní radosti a starosti se s „vysokými ideály“ leckdy mívají a některé ideály se ani nemusí zdát vhodné. Myslím, že to lze dokumentovat i na některých polistopadových názorech, nejlépe asi v kauze ústecké Maticní ulice na konci 90. let (V. Havel či P. Uhl její stavbu pranýřovali jako neakceptovatelný projev diskriminace Romů, kdežto řadový občan si svým selským rozumem spíš položil nelegitimní otázku, proč nemá mít vlastník rodinného

domku v Matiční ulici právo na klidný život bez obtěžujícího kraválu a bordelu za svým plotem).

Milníky 1848, 1918 a zřejmě i 1930 už jsou z pohledu dnešní společnosti odpolitizované. Pro milníky novější, větší blízkostí k dnešní době konfliktnější, považují za zásadní, jak je autoři dokázali propojit, resp. s jejich pomocí vytvořit velmi přesvědčivý obraz dobového diskurzu a jeho proměn. Odvážně pravdivé či pravdivě odvážné je tvrzení o nezanedbatelné podpoře režimu v 50. a 60. letech, jenž se opíral o diskurz nápravy napětí a sociálních rozdílů vzniklých kapitalistickou industrializací a ekonomickým liberalismem (s. 294). Tato radikálně provedená „náprava“ se stala řadě lidí osudnou, ale mnoho jiných lidí ji bezesporu vnímalo kladně (a o tom dnešní oficiální politika paměti ve stylu *Příběhů železné opony* není – zřejmě ne náhodou). Podpora režimu se vytrácela od 70. let. Režim jednak neuměl reagovat na destruktivní jevy industriální modernity, mimo jiné ve vztahu k životnímu prostředí, jednak nenaplnil rostoucí nároky občanů – základní sociální zajištění a odstranění křiklavých nerovností už nestačily (s. 295).

Autoři si uvědomují, že každá společenská změna má své vítěze a poražené. Dílo je kvalitně vyargumentované a zatížené snesitelným množstvím faktografie – nevší bezúčelně všechna nashromážděná fakta, ale pečlivě zvažují, která z nich jsou pro interpretaci důležitá. Úvod, závěr i jednotlivé kapitoly knihy spolu výborně komunikují. Vznikl velmi kompaktní celek.

Knihu považují za vynikající počín zásadním způsobem obohacující interpretaci moderních českých dějin. Sdělila mi především jedno: společenské změny, alespoň u zde analyzovaných mezníků, nenastaly (převážně) násilnou cestou, nýbrž tak, že jejich iniciátoři přesvědčili nemalou část společnosti, jimi proklamovaný diskurz souzněl s hodnotovými preferencemi a mentalitou, tedy s tím, co bylo považováno za žádoucí. Dnešní člověk může s těmito preferencemi nesouhlasit, nebo je může dokonce nenávidět, ale řemeslná čest historika velí nebýt soudcem nad dějinami, nýbrž se snažit tyto preference pochopit v kontextu doby a nevybírat z této doby jen ty, které konvenují preferencím dnešním, jak tomu někdy bohužel je.

Pavel Kladiwa
Filozofická fakulta, Ostravská univerzita, Ostrava